JO RIKSDAGENS OMBUDSMÄN

BESLUT

Datum	Dnr	Sid
2023-05-09	3043-2021 10207-2021	1 (15)

Justitieombudsmannen
Katarina Påhlsson

En misstänkt har varit belagd med fängsel vid en häktningsförhandling. Uttalanden om Polismyndighetens respektive tingsrättens hantering och ansvar samt om en misstänkts närvaro

Beslutet i korthet: Vid en häktningsförhandling var den misstänkte fängslad i armstöden på sin stol. Han närvarade via videolänk från ett polishus och hade kort dessförinnan skrivits ut från en psykiatrisk akutmottagning.

JO framhåller i beslutet att en sådan fängselanvändning i de allra flesta fall får anses oförenlig med kravet på en human behandling av frihetsberövade och endast i absoluta undantagsfall kan anses vara förenlig med proportionalitetsprincipen. Hon bedömer att tvångsåtgärden i detta fall inte har varit motiverad och att det saknades rättsligt stöd för den. Dessutom är JO kritisk till att det tog flera månader innan beslutet om handfängsel protokollfördes och till att den dokumentationen var klart bristfällig. Polismyndigheten får också kritik bl.a. för att den inte tillräckligt tydligt hade informerat tingsrätten om den misstänktes hälsotillstånd.

När häktningsförhandlingen inleddes såg ordföranden att den misstänkte var fastlåst vid stolen. Rådmannen vidtog emellertid inga åtgärder och fattade inte något eget beslut i fråga om fängsel. Omständigheterna dokumenterades inte heller i protokollet från förhandlingen. JO kritiserar rådmannen för detta.

I beslutet gör JO uttalanden om ordförandens ansvar för handfängsel i rättssalen och för ordning och säkerhet vid videokonferenser. Slutligen resonerar JO kring frågan om synnerligt hinder för den misstänktes närvaro vid en häktningsförhandling och understryker att ordföranden måste pröva en sådan fråga när omständigheterna ger skäl för det.

Anmälan

I en anmälan som kom in till JO den 12 april 2021 (JO:s dnr 3043-2021) framförde AA klagomål mot Polismyndigheten och Kriminalvården och uppgav i huvudsak följande.

Han var förordnad som offentlig försvarare för den anhållne NN och hade kallats till häktningsförhandling vid Uppsala tingsrätt den 4 april 2021 genom deltagande via videolänk från polishuset Blanka i Uppsala. När han kom in i videolänksrummet satt klienten fastlåst med handfängsel i den golvfasta stolen. Det framkom att personal hade fått släpa NN med tvång till lokalen och därefter

låst fast honom för att få honom att delta vid förhandlingen. Under delar av anhållningstiden hade NN vistats på psykiatrisk mottagning, vilket såväl Polismyndigheten som Kriminalvården kände till. Personal från båda myndigheterna närvarade vid förhandlingen. Det kan ifrågasättas om en person kan tvingas att inställa sig till en häktningsförhandling.

JO:s utredning och tillkommande initiativ

Inledande åtgärder

Inledningsvis hämtade JO in och granskade bl.a. förundersökningsprotokoll och händelserapporter från Polismyndigheten. Muntliga upplysningar togs in från Kriminalvården.

Därefter begärde JO från Polismyndigheten att få ta del av all dokumentation om användningen av handfängsel i samband med den aktuella förhandlingen. Polismyndigheten översände ett fängselprotokoll av vilket framgick att fängsel belades av säkerhetsskäl vid förflyttning eller transport.

Jag övertog ansvaret för ärendet i december 2021. Med anledning av de uppgifter som kommit fram beslutade jag senare samma månad att ta ett initiativ och inom ramen för ett särskilt ärende (JO:s dnr 10207-2021) granska bl.a. hur Uppsala tingsrätt hade genomfört den aktuella häktningsförhandlingen. Båda ärendena omfattas av detta beslut. Jag har avstått från att inleda någon fullständig utredning mot Kriminalvården.

Remiss till Polismyndigheten (dnr 3043-2021)

Efter de inledande utredningsåtgärderna remitterades anmälan till Polismyndigheten som uppmanades att lämna upplysningar om och yttra sig över det som fördes fram i anmälan. I samband med det skulle myndigheten även besvara följande frågor:

1. Vilka omständigheter låg till grund för åtgärden att fängsla den misstänkte vid den golvfasta stolen och vad var det rättsliga stödet för detta?
2. Tog Polismyndigheten kontakt med tingsrätten före häktningsförhandlingen med anledning av den misstänktes tillstånd?
3. Upplystes tingsrätten vid förhandlingen om den misstänktes tillstånd och om användningen av fängsel?
4. Vad är det som i anmälan benämns videolänksrummet för utrymme och hur ser det ut?
5. Hur är ansvarsfördelningen mellan Polismyndigheten och Kriminalvården i en situation som den förevarande?
6. Var går gränsen mellan Polismyndighetens ansvar för bevakningen av en frihetsberövad person och rättens ansvar för ordningen vid en häktningsförhandling?

Polismyndighetens remissvar

Polismyndigheten inkom den 19 april 2022 genom juristen BB med i huvudsak följande remissvar. Till yttrandet fogades flera bilagor, som här är utelämnande men finns att tillgå hos JO.

Bakgrund och redovisning av dokumentationen

[…] NN, som var anhållen i sin frånvaro, påträffades av ordningsvakter den 1 april 2021. […] NN frihetsberövades av polis och togs i förvar i polisarresten i Uppsala.

Den 3 april fattade stationsbefäl … beslut om att NN skulle föras till Akademiska sjukhusets psykiatriska akutmottagning för bedömning. Beslutet fattades efter att polis hade gjort ett försök att hålla förhör med NN. Av ett läkarutlåtande, bilaga 2, den 4 april framgår att NN vid utskrivningstillfället från den psykiatriska mottagningen bedömdes vara i förbättrat tillstånd och inte psykotisk, dock inte helt samarbetsvillig. Vidare framgår att NN bör tas till sjukhuset för en förnyad läkarbedömning om hans psykiatriska tillstånd skulle försämras eller några neurologiska symtom observeras, … NN skrevs ut den 4 april kl. 11.18 och återfördes enligt beslut … till polisarresten i Uppsala.

– – –

Ett fängselprotokoll finns upprättat över händelsen. Vid handläggningen av denna remiss har dock framkommit att protokollet, som är daterat den 4 april 2021, har upprättats först i augusti eller september 2021, sedan dokumentation av händelsen efterfrågades av JO med anledning av AA:s anmälan. […]

Synpunkter från berörda befattningshavare

Poliskommissarie CC och polisassistent DD arbetade vid tillfället på krimjouren och var ansvariga för transporten av NN till häktningsförhandlingen. Till häktningsförhandlingen kallades även polisassistenterna […].

De poliser som beordrades till jourhäktningslokalen med anledning av NN:s agerande har uppgett att de inte var delaktiga i beslutet att sätta fängsel på NN, utan kom till jourhäktningslokalen när NN redan var belagd med fängsel. […]

– – –

DD har uppgett i huvudsak följande. […] NN ville inte följa med till videolänksrummet och gjorde passivt motstånd genom att lägga sig på golvet och kränga med kroppen. I cirka tio minuter försökte de få NN att självständigt ta sig till förhandlingen. [– – –]

– – –

När hon kom upp till arresten igen belades NN med handfängsel av CC och två från arrestpersonalen. […] NN bars sedan ut av CC och två från arrestpersonalen genom en cirka fem meter lång korridor mellan arresten och videolänksrummet, in i videolänksrummet. […]

I videolänksrummet placerades NN av arrestpersonalen i en stol som satt ihop med försvararens stol. Stolarna, som inte var golvfasta, stod bakom ett bord som var placerat framför skärmen med videolänksuppkoppling. NN var då belagd med handfängsel bakom ryggen. Handfängslet flyttades och NN belades istället med två handfängsel – ett handfängsel på höger hand som satt fast i höger armstöd och ett på vänster hand som satt fast i vänster armstöd. […] Hon kan inte svara på vem det var som belade NN med handfängsel eftersom det var rörigt i rummet. Det var arrestpersonalens handfängsel som användes när han belades med handfängsel i arresten och när han belades med handfängsel i videolänksrummet. Ingen av de närvarande poliserna hade handfängsel med sig.

– – –

Hon minns inte om det påtalades att NN hade handfängsel när förhandlingen började. NN påvisade både muntligen och fysiskt att han inte ville vara kvar i lokalen, bl.a. genom att försöka ta sig från stolen och dra i sina handfängsel. NN satte flertalet gånger upp händerna för att hålla för öronen då han inte ville lyssna på förhandlingen.

Beträffande upprättandet av fängselprotokollet har DD sammanfattningsvis anfört följande. Hon och övriga närvarande poliser tillfrågades om dokumentation angående händelsen. CC hade frånsagt sig ansvar kring fängselbeläggningen och dokumentationen varpå hon upprättade protokollet, någon gång i augusti eller september, då hon förstod att någon måste göra det. Hon hade då inte någon längre tid i tjänst och hade svårt att bolla tillbaka protokollförandet till CC. Det blev ett missförstånd kring angivandet av datum för upprättande. Hon har inte försökt dölja att det upprättades i efterhand. […]

CC har sammanfattningsvis uppgett följande. NN gjorde passivt motstånd och fick bäras i armar och ben den korta sträckan från arresten till videolänksrummet. Enligt vad hon kommer ihåg var NN då inte belagd med handfängsel. […] Hon vet inte vem det var som fattade beslut om att belägga NN med handfängsel. Hon tror inte att det uttalades något direkt beslut utan ”det löstes liksom omgående under situationens gång”. Hon vet inte vems fängsel som användes men det var inte hennes eftersom hon inte hade med sig något vid tillfället. Hon var äldst i tjänst och någon slags förman över de övriga poliserna på plats varför det rent teoretiskt borde ha varit hon som fattat beslut om användande av handfängsel.

Varken rätten, som var uppkopplad via videolänk, eller försvararen kan ha undgått att uppfatta att NN krånglade, att han försökte resa sig och lämna platsen och att han blev fängslad i stolen. Hennes minnesbild är att ingen närvarande, varken försvararen eller tingsrätten, reagerade på fängslingen. Försvararen och åklagaren visste hur sjuk NN var vid tillfället och att han hade vårdats för psykiska besvär. Utifrån NN:s agerande under förhandlingen då han mumlade, försökte hålla för öronen och kränga för att försöka lämna stolen, torde det ha stått klart för samtliga närvarande att NN hade psykiska problem.

– – –

Svar på JO:s frågor och Polismyndighetens bedömning

NN förefaller ha belagts med handfängsel utan att någon myndighet hade beslutat om det

Det som kommit fram genom utredningen ger ingen klar bild av händelsen. Samstämmiga uppgifter från DD och CC visar dock att NN gjorde motstånd och att han inte ville medverka vid transporten till häktningsförhandlingen. Enligt DD belades NN med handfängsel och han bars sedan en kort sträcka från arresten till jourhäktningslokalen. Två handfängsel användes för att låsa fast NN:s händer i armstöden på den stol i jourhäktningslokalen som han blev placerad i. Av … och DD:s uppgifter framgår att fängslandet skedde före häktningsförhandlingens start.

Utredningen ger inte stöd för att någon av poliserna fattade ett beslut om att NN skulle beläggas med handfängsel. Det finns inte heller något som visar att någon tjänsteman vid Kriminalvården gjort det. Det innebär att NN belades med handfängsel utan att någon myndighet hade beslutat om det. Det är förstås inte alls acceptabelt.

Fängselprotokoll har upprättats i efterhand

Polismyndigheten konstaterar att ett fängselprotokoll upprättades i samband med JO:s remiss. Detta trots att det alltså förefaller som att något sådant beslut inte hade fattats. Datum för protokollet och dess underskrift har angivits till dagen för händelsen. I protokollet anges vidare att DD var den befattningshavare som beslutat åtgärden. Det är förstås inte alls acceptabelt att protokoll över tvångsåtgärder upprättas cirka fem månader efter händelsen och att uppgifterna i

protokollet inte stämmer överens med de verkliga förhållandena. Polismyndigheten har informerat berörd befattningshavare om vikten av korrekt dokumentation.

Vilka omständigheter låg till grund för åtgärden att fängsla den misstänkte vid den golvfasta stolen och vad var det rättsliga stödet för detta?

Enligt DD:s och CC:s uppgifter var syftet med att låsa fast NN i stolen att hindra NN från hans försök att lämna stolen och förhandlingen. Stolen var inte golvfast men förbunden med ett skrivbord genom en stålvajer, se svar på fråga nedan.

Enligt Polismyndighetens bedömning innefattar 4 kap. 10 § häkteslagen första stycket punkten 1 jämfört med 5 kap. 9 § rättegångsbalken i och för sig stöd för att belägga NN med handfängsel. Rätten att använda fängsel inbegriper inte utan vidare en rätt att låsa fast en intagen vid ett yttre objekt, vilket utgör en större grad av rörelseinskränkning än om enbart händerna binds samman och därtill kan upplevas som mer förödmjukande för den fängslade. […] Av utredningen framgår inte att NN:s agerande var av sådan karaktär eller att det i övrigt var motiverat att vidta en sådan ingripande tvångsåtgärd. Det har därför enligt Polismyndighetens bedömning utifrån befintlig utredning saknats rättsligt stöd för åtgärden att belägga NN med fängsel på det sätt som skedde.

Tog Polismyndigheten kontakt med tingsrätten före häktningsförhandlingen med anledning av den misstänktes tillstånd?

Enligt DD:s och CC:s uppgifter kan tingsrätten ha fått information om att NN inte ville medverka vid transporten och att de därför var försenade till förhandlingen. Det finns emellertid ingenting som tyder på att tingsrätten inför förhandlingen fick information från Polismyndigheten om NN:s tillstånd. Av utredningen framgår att NN hade skrivits ut från en psykiatrisk akutmottagning vid sjukhus några timmar före förhandlingen. Enligt ett läkarutlåtande skulle NN föras åter till sjukhuset för en förnyad läkarbedömning om hans psykiatriska hälsotillstånd försämrades, eller om några neurologiska symtom observerades. Enligt Polismyndigheten borde tingsrätten ha informerats om detta för att möjliggöra överväganden av åtgärder (jfr bl.a. bestämmelsen om att hålla en häktningsförhandling i den anhållnes utevaro).

Upplystes tingsrätten vid förhandlingen om den misstänktes tillstånd och om användningen av fängsel?

Det finns inga uppgifter som tyder på att polis informerade tingsrätten om den misstänktes tillstånd eller användningen av fängsel. Se svar på föregående fråga angående information om NN:s tillstånd.

Polismyndigheten anser att det hade varit lämpligt att informera rättens ordförande om att NN hade belagts med fängsel, eftersom det är rättens ordförande som har den exklusiva bestämmanderätten för användande av fängsel under förhandlingen.

Vad är det som i anmälan benämns videolänksrummet för utrymme och hur ser det ut?

[…] Videolänksrummet är ett cirka 10–15 kvadratmeter stort rum utan fönster. Rummet används vid uppkopplingar via länk. I rummet finns två stolar som sitter ihop med varandra, avsedda för den intagne och dennes försvarare. En stålvajer förbinder stolarna med ett skrivbord som står framför stolarna. Framför skrivbordet finns en skärm med möjlighet till uppkoppling via videolänk. […] Ingen av stolarna är golvfasta.

Hur är ansvarsfördelningen mellan Polismyndigheten och Kriminalvården i en situation som den förevarande?

… Polismyndigheten ansvarar för behandlingen och efterföljande transport av en person som tagits i förvar i polisarrest. Att Kriminalvården enligt avtal med Polismyndigheten sköter den faktiska tillsynen för arresten i Uppsala fråntar inte

> Polismyndigheten dess författningsreglerade ansvar i denna del. I en situation som den förevarande bär stationsbefäl med jouransvar det yttersta ansvaret för tillsynen av intagna i arresten, enligt PRM 2020:06. Det har därmed ålegat stationsbefäl med jouransvar att fortlöpande kontrollera och överväga NN:s eventuella behov av läkarvård.
>
> Det finns dock inte några uppgifter i dokumentationen om vilka bedömningar som gjordes av NN:s hälsotillstånd i den uppkomna situationen och de omständigheter som lades till grund för dem. Att NN gjorde motstånd behöver i och för sig inte ha varit ett tecken på att hans hälsotillstånd hade försämrats i den mening som läkaren anvisat i det intyg som utfärdats efter det att NN skrivits ut från sjukhuset några timmar före förhandlingen. Med tanke på att polisanställda inte bör göra egna medicinska bedömningar (se ovan angivna JO-beslut [*JO 2018/19 s. 352, JO:s anm.*]) hade det varit lämpligt med fortlöpande kontakter med stationsbefälet angående NN:s tillstånd i den uppkomna situationen. […] Polismyndigheten anser dock att det på den föreliggande utredningen inte går att slå fast att det var fel att sjukvården inte kontaktades. Det är dock en brist att det inte finns några dokumenterade uppgifter om vilka bedömningar som gjordes av NN:s hälsotillstånd i den uppkomna situationen.
>
> Var går gränsen mellan Polismyndighetens ansvar för bevakningen av en frihetsberövad person och rättens ansvar för ordningen vid en häktningsförhandling?
>
> Polismyndighetens ansvar för en intagen i polisarrest innebär att myndigheten även under en häktningsförhandling bär ansvar för tillsynen av denne i en situation som den nu aktuella. Ansvaret för att ordningen vid en förhandling upprätthålls åvilar däremot domstolen enligt rättegångsbalkens regler. Sedan förhandlingen har påbörjats äger rättens ordförande den exklusiva bestämmanderätten för användande av fängsel under förhandlingen. […] När en frihetsberövad, liksom i detta fall, belagts med fängsel före förhandlingen anser Polismyndigheten att rättens ordförande bör upplysas om detta redan i samband med inledningen av förhandlingen för att ge möjlighet att ta ställning till åtgärder.

Remiss till Uppsala tingsrätt (dnr 10207-2021)

Även Uppsala tingsrätt uppmanades att lämna upplysningar om och yttra sig över det som fördes fram i anmälan i JO:s ärende med dnr 3043-2021. I samband med det skulle tingsrätten besvara följande frågor:

1. Hur ser tingsrätten på sitt ansvar för ordningen vid en förhandling i en situation som den förevarande, där den anhållne befinner sig på annan plats än i domstolens lokaler (se 5 kap. 9 § rättegångsbalken)?
2. Fick tingsrätten någon information före eller under förhandlingen om den misstänktes tillstånd? Gjordes i så fall några överväganden i fråga om möjligheten enligt 24 kap. 14 § första stycket rättegångsbalken att hålla förhandlingen i den anhållnes utevaro?
3. Fick tingsrätten någon upplysning före förhandlingen om användning av fängsel på den anhållne eller uppmärksammade ordföranden detta under sammanträdet? Om det var fallet, vilka åtgärder vidtog ordföranden och har någon dokumentation ägt rum?
4. Var går enligt tingsrätten gränsen mellan ordförandens ansvar för ordningen vid ett sammanträde och Polismyndighetens eller Kriminalvårdens ansvar för bevakningen av en frihetsberövad?

Uppsala tingsrätts remissvar

Tingsrätten inkom den 22 februari 2022 genom lagmannen EE med i huvudsak följande remissvar utifrån JO:s frågor:

> 1. [– – –] Utöver sidosal används ofta medhörningsrum, videorum på andra domstolar och, som i nu aktuellt fall, videorum på myndigheter utanför Sveriges domstolar. Numera förekommer det också att aktörer deltar via Web-rtc, vilket kan ske från vilket utrymme som helst. I dessa olika rum och utrymmen, som troligen inte något av dem kan anses falla under begreppet sidosal, är det än svårare för ordföranden att upprätthålla ordningen. Någon uttalad reglering om vad som gäller för dessa utrymmen har jag inte kunnat finna. Eftersom det inte förkommer några åhörare i dessa utrymmen torde det oftast vara fråga om att se till att det inte sitter personer ”utanför bild” som inte bör närvara och som i nu aktuellt fall att inte fängsel används utan att det kommer till ordförandens kännedom. Enligt min mening fråntar det dock inte ordföranden från ansvaret för frågan om en vid sammanträde i tingsrätt närvarande frihetsberövad person ska vara belagd med fängsel eller med något annat påtvingat ingrepp (till exempel användningen av så kallad spotthuva). Se Ordning och säkerhet i domstol, En handbok, Peter Krikström och Lennart Johansson, sid. 72 ff.
>
> 2 och 3. För svar på dessa frågor hänvisar jag primärt till FF:s yttrande. Som framgår av hans yttrande hade inte någon från polisen kontaktat honom innan förhandlingen och upplyst om att den misstänkte enligt deras bedömning behövde vara fängslad under förhandlingen. En sådan kontakt borde givetvis tagits och underlag för bedömningen lämnats till ordföranden redan innan förhandlingen så att ordföranden hade haft utrymme för att, efter hörande av den offentliga försvararen, fatta ett eget beslut i frågan. Se Ordning och säkerhet i domstol, sid. 73 f. Beslutet borde då ha framgått av protokollet.
>
> 4. Vid ett sammanträde där en frihetsberövad person inställs i tingsrätten ansvarar den myndighet som utför transporten fram till dess att personen tar plats i rättssalen. Väl i rättssalen är det ordföranden som har ansvaret (Ordning och säkerhet i domstol, sid. 73). När en frihetsberövad person närvarar via videolänk från, som i detta fall, polishuset, har ofta den frihetsberövade tagit plats i rummet redan innan förhandlingen ropas på och videolänken kopplas upp. I ett sådant fall kan rimligen inte ordförandens ansvar inträda förrän uppkoppling etablerats och förhandlingen inletts. […]

I ett underyttrande till tingsrättens remissvar lämnade den ansvarige domaren rådmannen FF följande uppgifter:

> Jag hade häktningsjour den 4 april 2021. När jag kom till tingsrätten för att hålla en häktningsförhandling blev jag upplyst av jourkansliet att den misstänkte varit intagen på den psykiatriska akutvårdsmottagningen på Akademiska sjukhuset, men att han den 4 april 2021 skrivits ut från sjukhuset. Jag fick också information av kansliet om att polisen hade mycket svårt att hantera den misstänkte. När jag kommit ner i huvudförhandlingssalen kopplade jag upp en videolänk till den lokal på polishuset i Uppsala där den misstänkte skulle befinna sig. Jag såg då att den misstänkte satt på en stol och att hans armar var fängslade vid stolen. Polisen lämnade inga upplysningar till mig angående fängslandet före förhandlingen eller när förhandlingen skulle påbörjas. Jag antog med utgångspunkt från de uppgifter jag erhållit från jourkansliet att polisen bedömde att fängslandet var nödvändigt för att förhandlingen skulle kunna genomföras. Jag antecknade inte i protokollet från förhandlingen eller någon annan stans att den misstänkte varit fängslad. Försvararen dröjde och när han kom på plats i polishuset genomförde jag häktningsförhandlingen. Den misstänkte var lugn under förhandlingen och han sa inte många ord.

Kommunicering av remissvar

AA kommenterade Polismyndighetens remissvar och fick ta del av Uppsala tingsrätts remissvar.

Ytterligare utredningsåtgärder

JO begärde därefter in daganteckningar och klientsammandrag från Kriminalvårdens huvudkontor avseende NN under perioden den 1–5 april 2021. Det fanns inte några dokumenterade uppgifter i fråga om fängsel för NN. Som framgått har Kriminalvården därutöver inte hörts inom ramen för dessa ärenden.

Rättsliga utgångspunkter

Om användning av fängsel på intagna i bl.a. polisarrest

Häkteslagen (2010:611) innehåller bestämmelser om verkställighet av beslut om häktning och vissa andra tillfälliga frihetsberövanden, såsom anhållande, i häkten eller annan förvaringslokal. En kontroll- eller tvångsåtgärd enligt häkteslagen får endast användas om den står i rimlig proportion till syftet med åtgärden. Om en mindre ingripande åtgärd är tillräcklig ska den användas. (Se 1 kap. 6 § andra stycket häkteslagen.)

En intagen får beläggas med fängsel t.ex. vid förflyttning inom förvaringslokalen om det är nödvändigt av säkerhetsskäl, eller om han eller hon uppträder våldsamt och det är absolut nödvändigt med hänsyn till den intagnes egen eller någon annans säkerhet till liv eller hälsa (se 4 kap. 10 § första stycket häkteslagen).

Fängselanvändning ska dokumenteras. Enligt 14 § häktesförordningen (2010:2011) ska det framgå av dokumentationen vilka skälen för åtgärden är, fängslets art, när den intagne belades med fängsel, när fängslet avlägsnades och om den intagne undersökts av läkare. Av 28 § polislagen (1984:387) följer att protokoll ska föras över ingripanden som bl.a. innebär användning av fängsel. Ett sådant protokoll ska innehålla uppgift om skälen för åtgärden, och det är den som fattade beslutet om fängsel som är ansvarig för att protokoll upprättas.

Ordförandens ansvar för ordning och säkerhet i rättssalen

Enligt 5 kap. 9 § rättegångsbalken, RB, ska rättens ordförande upprätthålla ordningen vid rättens sammanträden och besluta de ordningsregler som behövs. Det innebär att han eller hon har exklusiv bestämmanderätt i fråga om fängsel vid ett sammanträde. Om en frihetsberövad person förs in i rättssalen med handfängsel ska ordföranden ex officio ta ställning till om det ska tas av och kan alltså inte förlita sig på den bedömning som har gjorts av myndigheten som ansvarar för transporten till domstolen. Följaktligen måste ordföranden skaffa sig ett tillräckligt beslutsunderlag för att kunna ta ställning till frågan. (Se bl.a. JK:s beslut den 19 februari 2008, dnr 1217-07-21, JO 1973 s. 200 och JO 1994/95 s. 172.) Ordförandens ansvar gäller från det att den frihetsberövade kommer in i salen (se Thornefors, Rättegångsbalk [1942:740] 5 kap. 9 §, Lexino 2019-12-01 [JUNO]).

Den allmänna ordningsregeln i 5 kap. 9 § RB liksom de särskilda bestämmelserna som framgår av 9 a–9 d §§ samma kapitel gäller även i fråga om en sidosal, dvs. när åhörare följer ett sammanträde genom ljud- och bildupptagning från en annan sal (5 kap. 14 § RB).

Om det finns skäl för det, får rätten enligt 5 kap. 10 § andra stycket RB besluta att den som ska delta i ett sammanträde ska delta genom ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring (videolänk). Att den som deltar i ett sammanträde på det sättet ska anses ha inställt sig inför rätten framgår av femte stycket samma bestämmelse.

Häktningsförhandling i den anhållnes utevaro

Vid en häktningsförhandling ska den anhållne närvara. Undantag kan göras om inställelsen möter synnerligt hinder. Detta framgår av 24 kap. 14 § första stycket RB. Exempel på vad som kan utgöra sådant hinder är att den frihetsberövade vårdas på sjukhus (se Fitger m.fl., Rättegångsbalken [9 dec. 2022, JUNO], kommentaren till 24 kap. 14 §). Så snart hindret har upphört ska anmälan göras till rätten som utan dröjsmål – och aldrig senare än fyra dygn efter det att hindret för närvaron har upphört – ska hålla förhandling i häktningsfrågan (24 kap. 17 § RB).

Dokumentation

I 6 kap. 3 § första stycket RB anges vad som ska antecknas vid ett sammanträde. Vid sammanträdet ska bl.a. antecknas det som i övrigt förekommer, i den mån det kan ha betydelse för parterna eller för högre rätt (punkten 9). Det gäller framförallt sådant som avviker från den vanliga gången vid ett sammanträde enligt den rättegångsordning som förutses i rättegångs-balken och syftar bl.a. till att tillgodose det behov som kan finnas vid en granskning i efterhand av det som skett i målet (prop. 1999/00:26 s. 77). Anteckningarna ska göras i ett protokoll över sammanträdet, om inte uppgifterna framgår av en dom eller ett särskilt uppsatt beslut eller antecknas i målregistret eller på någon handling i akten (15 § förordningen [1996:271] om mål och ärenden i allmän domstol).

Bedömning

Klagomålen mot Polismyndigheten

Användningen av fängsel och bristande dokumentation av beslutet

Polismyndigheten ansvarade för förflyttningen av NN till videolänksrummet och för bevakningen vid dennes deltagande i häktningsförhandlingen. Även om personal från Kriminalvården i någon mån tycks ha varit behjälplig och möjligen varit närvarande under förhandlingen går jag inte närmare in på den myndighetens åtgärder.

Av utredningen framgår att NN när häktningsförhandlingen påbörjades var fastlåst med två handfängsel, ett i vardera armen, i armstöden på den stol som han satt i. Även om mycket tyder på att handfängslet sattes på i samband med

förflyttningen till videolänksrummet har det inte gått att klarlägga att det faktiskt gjordes före fastlåsningen vid stolen. Att det i något skede måste ha fattats ett beslut om användning av handfängsel står dock klart, även om beslutet tog sig uttryck i åtgärden att belägga NN med fängsel.

Ett beslut om fängsel ska dokumenteras. Enligt remissvaret upprättades ett protokoll över fängselanvändningen i efterhand, närmare bestämt efter det att JO i mitten av augusti 2021 begärde att få dokumentation av den. Att det inte gjordes i omedelbar anslutning till händelsen är anmärkningsvärt, särskilt då åtgärden var synnerligen ingripande och ovanlig. Av det protokoll som till slut upprättades av Polismyndigheten framgick inte att NN också hade låsts fast vid stolen i videorummet. Inte heller tycks noteringen om ansvarig befattningshavare vara korrekt. De uppgifter som poliskommissarien CC har lämnat i denna del väcker frågor. Under alla förhållanden är jag kritisk till att det tog flera månader innan beslutet om handfängsel protokollfördes och till att den dokumentationen likväl var klart bristfällig.

En fängselanvändning som innebär att en person låses vid ett fast föremål får i de allra flesta fall anses oförenlig med kravet på en human behandling av frihetsberövade. I vart fall kan den endast i absoluta undantagsfall anses vara förenlig med proportionalitetsprincipen. (Jfr JO 1979/80 s. 129, som rörde en händelse där en brottsmisstänkt person hade blivit fängslad i nackstödet i en polisbil medan de ingripande poliserna letade efter en annan misstänkt.) Det är visserligen som utgångspunkt inte JO:s uppgift att bedöma om en viss åtgärd är nödvändig och proportionerlig, men jag noterar att syftet med att belägga NN med fängsel endast tycks ha varit att förmå honom att närvara vid förhandlingen. Jag delar Polismyndighetens bedömning att tvångsåtgärden inte har varit motiverad och att det saknades rättsligt stöd för den. Polismyndigheten förtjänar därför kritik även för fastlåsningen av NN vid stolen.

Tingsrätten borde ha fått tydligare information om NN:s tillstånd och användningen av handfängsel

Utifrån vad som framkommit om NN:s psykiska mående och beteende måste det ha framstått som uppenbart för arrestvakter och bevakande polispersonal att han inte ville delta vid häktningsförhandlingen. Redan det faktum att NN endast några timmar tidigare hade skrivits ut från en psykiatrisk akutvårdsavdelning borde ha medfört extra vaksamhet i fråga om hans mående och möjlighet att medverka vid förhandlingen. Det fanns därtill ett läkarutlåtande om att han skulle föras åter om hans psykiatriska hälsotillstånd försämrades.

Av Polismyndighetens remissvar framgår att en av poliserna tog kontakt med tingsrätten för att meddela att de var försenade till häktningsförhandlingen. Det överensstämmer med vad som anges i tingsrättens yttrande om att jourkansliet fått information om att polisen hade svårigheter att hantera NN. Vidare har framkommit att tingsrätten hade kännedom om att NN dagen före förhandlingen hade varit intagen på en psykiatrisk akutmottagning. Det finns emellertid enligt

Polismyndigheten inget som tyder på att tingsrätten inför förhandlingen fick någon ytterligare uppgift om NN:s tillstånd, t.ex. att NN enligt ett läkarutlåtande skulle föras åter till sjukhus om hans tillstånd förvärrades. Inte heller vid förhandlingen tycks de närvarande poliserna ha informerat ordföranden, rådmannen FF, om hur NN uppträtt före förhandlingen.

Som Polismyndigheten har konstaterat borde tingsrätten på förhand ha fått tydligare information om NN:s hälsotillstånd. Eftersom det är rättens ordförande som ansvarar för ordningen vid ett sammanträde och som avgör om en häktningsförhandling ska hållas i den misstänktes utevaro är det han eller hon som i första hand bör kontaktas i en situation som den nu aktuella. Jag återkommer mer till detta. Visserligen har jag svårt att se annat än att det har varit uppenbart att NN var föremål för tvångsåtgärder, men den bevakande polispersonalen borde på eget initiativ omedelbart när förhandlingen ropades på ha uppmärksammat ordföranden på att NN bar fängsel och dessutom hade låsts fast i sin stol. Jag är följaktligen kritisk till att Polismyndigheten har underlåtit att informera tingsrätten om NN:s hälsotillstånd och om användningen av fängsel.

Initiativet mot Uppsala tingsrätt

Ordförandens ansvar för handfängsel i rättssalen

Som redovisats under Rättsliga utgångspunkter är det rättens ordförande som ska upprätthålla ordningen vid rättens sammanträden och som därmed har en exklusiv bestämmanderätt i frågan om fängsel. Enligt min mening får ett sammanträde anses påbörjat vid den tidpunkt parter och åhörare har rätt att närvara i rättssalen, dvs. när sammanträdet ropas på. Det innebär att ansvaret för handfängsel då också övergår till ordföranden. Handfängsel som har bedömts som nödvändigt under transporten bör därmed som utgångspunkt tas av i och med att den frihetsberövade kliver in i rättssalen. I vart fall måste ordföranden då självmant pröva om ett fängsel ska tas av.

I praktiken torde emellertid inte sällan förekomma att bevakande personal tar av handfängsel först när den frihetsberövade har intagit sin plats i salen. Jag noterar att detta, när det gäller Polismyndigheten, är vad som rekommenderas i den myndighetens handbok för arrestverksamheten (PM 2017:63). Jag har förståelse för att säkerhetsskäl kan tala för att en anhållen eller häktad person bör behålla fängslet fram till dess att denne intagit sin plats i salen. Om den myndighet som ansvarar för bevakningen bedömer att det är nödvändigt med fängsel under förhandlingen bör dock som jag tidigare har varit inne på en kontakt tas med ordföranden på förhand.

Det kan uppmärksammas att bevakande personal kan ha anvisningar som den egna myndigheten har bestämt i det enskilda fallet. För Kriminalvården beslutar t.ex. som utgångspunkt en transportplanerare i häktet vad som gäller i fråga om fängsel för en frihetsberövad, och personalen på plats i domstol har inte mandat att ompröva det (se mitt beslut idag i ärendet med dnr 8643-2021, som rör

frågor om den myndighetens behandling av häktade och användande av fängsel i domstolslokaler). Det förhållandet att transportpersonalen har sådana anvisningar påverkar dock inte ansvarsfördelningen under en förhandling i domstol. Som framgått har inte Kriminalvården fått tillfälle att yttra sig inom ramen för de två nu behandlade ärendena. Jag kommer därför inte att utveckla dessa frågor närmare men kan få anledning att återkomma i saken.

Jag vill avslutningsvis i detta sammanhang lyfta fram att JO tidigare har uttalat att det är högst otillfredsställande om den ene av i processuellt hänseende jämställda parter i en rättegång hålls fängslad. Enligt JO bör därför ett sådant förhållande få förekomma endast undantagsvis när andra lösningar av säkerhetsfrågan inte har gått att finna och fängsel bedöms oundgängligen nödvändigt. (Se JO 1973 s. 200.) Jag är givetvis av samma uppfattning. Således måste det inte minst med hänsyn till den s.k. oskuldspresumtionen råda stor restriktivitet när det gäller användning av fängsel i rättssalen. (Se också artikel 5 EU-direktivet [2016/343/EU] om förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen m.m. och SOU 2017:17 Om oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången.)

Ordförandens ansvar för ordning och säkerhet vid videokonferenser

Som tingsrätten har anfört i sitt remissvar finns det inte någon uttrycklig reglering om ansvaret för upprätthållande av ordningen i ett utrymme som används vid videokonferens, på motsvarande sätt som det gör vid användning av en sidosal (se 5 kap. 14 § RB). Eftersom den som deltar i ett sammanträde via videolänk ska anses ha inställt sig inför rätten måste dock samma regler anses gälla för ordningen i videolänksrummet som i rättssalen (se 5 kap. 10 § femte stycket RB). Ansvaret för att upprätthålla ordningen inklusive frågan om en vid ett sammanträde närvarande frihetsberövad person ska vara belagd med fängsel ligger alltså fortfarande på ordföranden när t.ex. en frihetsberövad person närvarar via videolänk från ett polishus eller häkte. Till skillnad från vad som är fallet vid en förhandling där samtliga parter är närvarande i rättssalen kan dock ordförandens ansvar för ordningen när en part närvarar på det sättet rimligen inte inträda förrän uppkopplingen skett, och det oavsett om sammanträdet har ropats på dessförinnan.

Med stöd av 5 kap. 15 § RB kan en ordförande ge en ordningsvakt eller en polis i uppdrag att upprätthålla ordningen om han eller hon, på grund av rättssalens utformning eller när en sidosal används, inte själv kan göra det. Det kan vara fallet när en del av åhörarplatserna är placerade bakom en glasvägg (se prop. 2018/19:81 s. 92). För sådana salar har det alltså funnits ett direkt behov av att kunna tillämpa ordningsreglerna i 5 kap. 9 a–d §§ RB, t.ex. i fråga om att ha möjlighet att utvisa den som stör sammanträdet. Det kan noteras att en skillnad mellan sidosalar och sådana utrymmen som används vid en videokonferens är att det i de förstnämnda finns åhörare.

Det kan dock vara praktiskt svårt för en ordförande att utöva sitt ansvar för ordningen och säkerheten även beträffande det som pågår i ett utrymme som används för en videokonferens. Det är inte sällan fråga om rum som den enskilde domaren saknar kännedom om och som inte alltid är enkla att kontrollera eller överblicka. Hela utrymmet kanske inte heller ryms i bilden från videoöverföringen. Vidare kan ordföranden ha ett behov av att se till att inte någon filmar från skärmen eller att en obehörig person inte befinner sig i rummet under en förhandling som hålls inom stängda dörrar. Sådana frågor togs upp i betänkandet Stärkt ordning och säkerhet i domstol, SOU 2017:46, och motiverade utredaren att föreslå att möjligheten till delegation enligt 5 kap. 15 § RB även skulle omfatta fall då någon deltar i sammanträdet genom video-konferens från en annan domstol. Förslaget i den delen ledde dock inte till lagstiftning och kommenterades inte i förarbetena (se prop. 2018/19:81).

Tingsrättens hantering av frågan om fängsel i detta fall

Som jag nyss har varit inne på kan det uppstå vissa svårigheter att utöva ansvaret för ordning och säkerhet om ordföranden t.ex. inte har möjlighet att få en tydlig överblick över en sidosal eller ett videolänksrum eller om han eller hon inte närmare kan se alla som befinner sig där. Av tingsrättens remissvar framgår emellertid att rådmannen FF, som alltså var ordförande vid den aktuella häktningsförhandlingen, uppmärksammade att den anhållne NN var fängslad till stolen med sina armar när videokonferensen inleddes. FF efterfrågade inte några upplysningar kring detta utan antog, utifrån de uppgifter han fått från jourkansliet i anslutning till förhandlingen, att polisen bedömde att fängslandet var nödvändigt för att förhandlingen skulle kunna genomföras.

Som jag uppfattar tingsrätten var en bidragande orsak till att FF inte fattade något beslut att ingen från polisen hade kontaktat domstolen i förväg och upplyst om att den anhållne behövde vara fängslad under förhandlingen. Jag har tidigare varit inne på att polisen i ett fall som detta lämpligen borde lämna tydligare information till tingsrätten, men jag vill understryka att det är ordförandens skyldighet att ex officio ta ställning till frågan om fängsel. FF borde följaktligen ha gjort det redan när videolänken hade kopplat upp och han fick se att NN var belagd med fängsel. I detta fall var omständigheterna därtill sådana att den frihetsberövade var fängslad vid ett föremål. Genom att enbart anta att en så ingripande och integritetskränkande åtgärd var nödvändig har FF brustit i sitt ansvar som ordförande. I stället borde han ha ställt frågor till framför allt den bevakande personalen om varför NN var fängslad samt därefter gjort ett eget ställningstagande i frågan och fattat ett formellt beslut. Redan det förhållandet att han hade fått viss förhandsinformation om svårigheterna att hantera NN under förflyttningen borde för övrigt ha gett FF anledning att ställa frågor kring dennes tillstånd och behovet av handfängsel när förhandlingen påbörjades.

Ett beslut om handfängsel ska enligt min mening dokumenteras och alltså framgå av tingsrättens protokoll eller anteckningar från den aktuella

förhandlingen. I det här fallet fattade dock FF inte något beslut. Men redan den omständigheten att en frihetsberövad part är belagd med handfängsel bör som jag bedömer saken noteras i ett protokoll eller motsvarande (se 6 kap. 3 § första stycket 9 RB). NN hade dessutom sin frihet ytterligare inskränkt genom att också vara fäst vid ett föremål. Det är därmed uppenbart att förhållandena vid häktningsförhandlingen avvek från det vanliga. Det kan vidare antas att den enskilde i ett sådant här fall har ett intresse av att det integritetsintrång han utsatts för registreras, och dokumentationen skulle också kunna vara värdefull vid en prövning i överinstans.

FF förtjänar sammanfattningsvis kritik för sin underlåtenhet att agera utifrån förhållandena och ta ställning till frågan om fängsel, liksom för att han inte dokumenterade att och på vilket sätt NN var belagd med fängsel.

Den misstänktes närvaro vid en häktningsförhandling

Enligt regleringen i 24 kap. 14 § RB ska den anhållne vara närvarande vid en häktningsförhandling. Med det avses uppenbarligen hans eller hennes personliga närvaro (N. Gärde m.fl., Nya rättegångsbalken, 1949, s. 332). Något eget val för den enskilde föreligger alltså inte och i praktiken förordnar domstolen om inställelse av den misstänkte. I motiven till bestämmelsen uttalas endast att den anhållne ska närvara för att häktningsfrågan ska få en såvitt möjligt allsidig belysning inför rätten (NJA II 1943 s. 334). Som jag ser på saken är bestämmelsen betydelsefull ur rättssäkerhetssynpunkt. Det kan konstateras att häktning utgör ett mycket ingripande straffprocessuellt tvångsmedel. Förundersökningen är vanligen i sin linda, och den misstänkte har ännu inte konfronterats med åklagarens bevisning i en huvudförhandling.

Undantag från grundregeln om personlig närvaro föreligger om det finns synnerligt hinder, t.ex. när den anhållne vårdas på sjukhus. Enligt min mening skulle detsamma kunna gälla om den enskildes psykiska mående tillfälligt är så påverkat att han eller hon inte alls förmår tillgodogöra sig vad som läggs fram vid förhandlingen eller om ett alltför omfattande tvång krävs för att förmå den misstänkte att närvara. Hindret ska dock vara synnerligt. Det är rätten som i det enskilda fallet avgör om omständigheterna utgör sådant hinder. Innan ordföranden prövar frågan får det anses självklart att den lyfts med åklagaren och den offentliga försvararen. Om förhållandena ger anledning till det kan det finnas skäl att rätten också hör med företrädare för aktuellt häkte eller annan förvaringslokal som ansvarar för verkställigheten av t.ex. ett anhållande.

NN hade återkommit från den psykiatriska tvångsvården endast några timmar före häktningsförhandlingen. Detta i förening med vad som har framkommit om hans agerande i nära anslutning till och under förhandlingen medför att det kan diskuteras om hans tillstånd utgjorde synnerligt hinder mot hans närvaro. Såvitt framgått lyftes inte den frågan av vare sig ordföranden eller åklagaren, som är de som i första hand bör göra det. Inte heller den offentliga försvararen, som har i uppdrag att tillvarata den misstänktes rätt, tycks ha fäst rättens uppmärksamhet

på detta. Som jag nyss har framhållit är vad som utgör synnerligt hinder i ett enskilt fall en bedömningsfråga för den enskilde domaren, varför jag inte kommenterar saken ytterligare. Jag vill dock understryka vikten av att ordföranden prövar frågan när omständigheterna ger skäl för det.

Ärendena avslutas.